

JELZÉS

AZ ÚJ

GMO

-K SZÁMÁRA?

**HOGYAN RÚGTA FEL AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG
A SAJÁT ELŐÍRÁSAIT ANNAK ÉRDEKÉBEN,
HOGY A GMO-BIZTONSÁGRA VONATKOZÓ
JOGSZABÁLYOKAT A BIOTECHNOLÓGIAI IPAR
ÍRHASSA ÁT**

ÖSSZEFOGLALÓ

A „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia az élelmiszer-rendszer fenntartható megközelítését hirdeti; a környezetvédelem nemes gondolata azonban a GMO-k jövőbeni szabályozásáról szóló legutóbbi konzultáció során egyszerűen ment a levesbe. Nagyon úgy tűnik, hogy az Európai Bizottság figyelmen kívül hagyja a tisztességes és kiegyensúlyozott folyamatokra vonatkozó saját előírásait. A lefolytatott konzultáció titkos volt, az iparági szereplők hangja dominált, és a környezetvédelem, illetve a megalapozott fogyasztói döntésekhez szükséges tájékoztatás legfontosabb kérdéseit egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

„Az Európai Bizottság öntsön tiszta vizet a pohárba: publikálja a tanulmányhoz fűzött előterjesztéseket, mint azt rendes esetben eleve tennie kellett volna, és ismerje el, hogy a tanulmány mind terjedelmében, mind felépítésében hibás volt, s ezért a GMO-biztonsági szabályozás semmilyen módosítását nem igazolhatja!”

Mute Schimpf, élelem- és mezőgazdaság kampányfelelős, Föld Barátai Európa

A biotechnológiai vállalatok az Európai Zöld Megállapodás és a „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia örve alatt a géntechnológiával módosított termények és szaporítóanyagok legújabb formáival házalnak, és úgy tűnik, hogy az Európai Bizottság bedőlt a trükknek. A fogyasztók és a környezet géntechnológiai úton módosított szervezetek (GMO-k) új formáival szembeni védelmét szolgáló jövőbeli jogszabályokról szóló nemrégiben folytatott konzultáció során a nem vették érdemileg figyelembe a kockázatokkal kapcsolatos kulcsfontosságú kérdéseket, ugyanakkor hagyták, hogy a diskurzusban az ipari szereplők hangja domináljon.

Ennek eredményeként előfordulhat, hogy a GMO-kat az emberi egészség vagy a környezet megfelelő védelme nélkül beengedik Európába, a szupermarketek polcain pedig jelöletlen génmódosított termékek sorakoznak majd. A „Termelőtől a fogyasztóig” stratégiában a növényvédőszer-használat csökkentéséről és a gazdálkodás fenntarthatóbb megközelítéséről megfogalmazott ígérek pedig lassan feledésbe merülnek...

MI A GOND?

Az Európai Unió „Termelőtől a fogyasztóig” stratégiája¹ tisztességes, egészséges és környezetbarát élelmiszer-ellátási rendszert ígér, 2030-ig kötelezettséget vállalva a növényvédőszer-használat megfelelésére, valamint az ökológiai gazdálkodásba vont területek jelentős (25%-ra történő) növelésére. Az egészségesebb és fenntarthatóbb élelmiszer-rendszer az Európai Zöld New Megállapodás szempontjából is kulcsfontosságú.

E kötelezettségvállalások mellett azonban a „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia zöld utat nyit a géntechnológiával módosított növények fokozott használata előtt, ami a növényvédőszer-használat növekedését eredményezné, és veszélybe sodorná az ökológiai gazdálkodást. A vetőmagipar és más szereplők hosszúra nyúlt kampánya után, amely a géntechnológiával módosított növényeket félrevezető módon a klímaválság megoldásaként igyekezett feltüntetni, az Európai Bizottság Egészségügyi és Élelmiszerügyi Főigazgatósága (DG Santé) azt vizsgálja, miként lehetne a génmódosított szervezeteket kivonni az átláthatósági előírások és a biztonsági ellenőrzések hatálya alól.

A biotechnológiai vállalatok csökkenteni szeretnék a génmódosított szervezetekre vonatkozó szabályozás mennyiségét, és közben igyekeznek azt a benyomást kelteni,² hogy az új génmódosítás technikák, például a génszerkesztés és a CRISPR-CAS technológia érdemben nem különböznek a hagyományos növénynevelési módszerektől – annak ellenére, hogy az érintett eljárásokhoz a növényi DNS tudatos szerkesztése is hozzátartozik.

Az enyhébb szabályozásért folytatott kampány részleges kudarcot vallott el 2018-ban, amikor az Európai Unió Bírósága kimondta,³ hogy a géntechnológiai úton módosított szervezetek új generációjára a hatályos uniós GMO-szabályozás alkalmazandó. A Bíróság szerint az új GMO-k nem vonhatók ki az EU biztonsági és címkézési szabályai alól, egyúttal hangsúlyozta azt is, hogy az új GMO-khoz fűződő kockázatok „hasonlónak bizonyulhatnak azokhoz, amelyeket a transzgenézissel létrehozott GMO-k előállítására és kibocsátására okoz”. A jelenlegi szabályozás kimondja, hogy az emberi egészség és a környezet védelme érdekében figyelmet kell fordítani a génmódosított szervezetek szándékos kibocsátásával járó kockázatok ellenőrzésére.

Az Európai Bíróság döntése azt jelenti, hogy a géntechnológiával módosított növények és vetőmagok új generációjának biztonsági ellenőrzésén és engedélyeztetési eljárásán kell át- esniük, és azt is, hogy csak megfelelő címkézéssel kerülhetnek forgalomba. A gazdálkodóknak, a nemesítőknek, valamint az élelmiszer- és takarmányfeldolgozóknak is szigorúan be kell tartaniuk a génmódosított vetőmagokra vonatkozó uniós nyomonkövethetőségi és címkézési követelményeket, annak érdekében, hogy meg lehessen állapítani, egy adott termék génmódosított-e, vagy tartalmaz-e génmódosított összetevőket.⁴

A Bizottság ezt követően a határozat végrehajtásának felelősségét a tagállamokra ruházta át, és visszalépett attól, hogy maga koordinálja az importált terméket esetleges GMO-szenyveződését vizsgáló ellenőrzések technikai jellegű aspektusait.⁵ A Bizottság sorozatos késlekedését követően több tagállam is aggályokat fogalmazott meg, és a határozat végrehajtásának gyakorlati kérdéseit tisztázó iránymutató tanulmányt publikálását szorgalmazták.

¹ Az Európai Bizottság „Termelőtől a fogyasztóig” stratégiája

https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en

² Embracing Nature, Corporate Europe Observatory, 2018, <https://corporateeurope.org/en/food-and-agriculture/2018/05/embracingnature>

³ Az Európai Bíróság ítélete a C-528/16. sz. ügyben, 2018. július 25., <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-07/cp180111hu.pdf>

⁴ https://ec.europa.eu/food/plant/gmo/traceability_labelling_en

⁵ <https://friendsoftheearth.eu/news/public-exposed-to-illegal-gm-food-due-to-lack-of-import-tests/>

⁶ A Tanács (EU) 2019/1904 határozata az új géntechnológiai technikák jogállásáról szóló tanulmány benyújtásáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1904&from=EN>

E tanulmány készítése kapcsán komoly fenntartásokat fogalmaztak meg: eszerint a folyamatot az ipari szereplők eltérítették, miután az érdekelt felekkel folytatott konzultáció során – a Bizottság Egészségügyi és Élelmiszerügyi Főigazgatósága (DG Sante) vezetésével – figyelmen kívül hagyták a Bizottság saját irányelveit. Ezzel lehetővé tették az agrobiznisz képviselőinek, hogy dominálják a válaszokat, a kérdéseket pedig úgy keretezzék, hogy az emberi egészségre és a környezetre gyakorolt kockázatok kulcsfontosságú témái napirendre sem kerülhettek. A konzultáció megállapításai – amelyeket várhatóan 2021 áprilisában tesznek közzé – várhatóan érdemben meghatározzák majd, hogy az Európai Bíróság döntését végrehajtják-e, vagy épp felvizezik-e a GMO-szabályozást az új génmódosítási technikákra szabott kivételekkel.

HOGYAN HANGOLTÁK A KONZULTÁCIÓT A BIOTECHNOLÓGIAI ÁGAZAT ÉRDEKEIHEZ

Az Európai Bizottság Egészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Főigazgatósága (a DG Sante) három kulcsfontosságú területen is figyelmen kívül hagyta a saját iránymutatását⁷, amivel lehetővé tették a biotechnológiai ágazat és általánosságban az agráripár érdekének felülreprezentálását, és mindeddig megakadályozták a benyújtott anyagok rendes nyilvános ellenőrzését. Az alábbiakban bemutatjuk a három területet – az érdekelt felek részvételét, a felmérés kérdéseinek terjedelmét és az átláthatóságot; továbbá a Bizottság az érdekelt felekkel folytatott konzultációkra vonatkozó saját iránymutatásainak releváns kivonatát és a gyakorlatban történteket.

1. AZ ÉRDEKELT FELEK RÉSZVÉTELE

A Bizottság iránymutatása így szól:

Alapvető szabály, hogy széles körű és átlátható konzultációt kell folytatni a kezdeményezésben érintett felek között, felvonultatva a nézetek teljes skáláját, az elfogultság, vagy a következtetések egyes érintett csoportok általi torzítása (lásd még: „foglyul ejtés”) elkerülése érdekében.

A minimumszabályok az érdekelt felek három típusát rögzítik:

- *Mindazok, akiket az adott szakpolitikai intézkedés érint;*
- *Akiknek azt a gyakorlatba kell ültetniük;*
- *Akiknek az az adott szakpolitikai intézkedésekhez közvetlen érdekük fűződik.*

Az ehhez hasonló célzott konzultációkra vonatkozó iránymutatások szerint „kerülni kell az egyes érdekelt csoportok privilegizált hozzáférését.”

Mi történt:

Az Európai Bizottság által a zárt konzultációra kiválasztott érdekelt feleket mindössze 14%-a képviseli a civil szervezeteket, míg 74%-uk iparági szereplő, amelyek közül sok dokumentált módon abban érdekelt, hogy az új GMO-kat kivonják a biztonsági jogszabályok hatálya alól⁸. Számos biotechnológiai vállalat többszörösen képviseltette magát, önállóan és különböző ernyőszervezetek részeként is.

⁷ Az Európai Bizottság – Útmutató a jobb szabályozáshoz (az érdekelttel folytatott konzultációs iránymutatások, 67–87. oldal) kimondja: „Alapvető szabály, hogy széles körű és átlátható konzultációt kell folytatni a kezdeményezésben érintett felek között, felvonultatva a nézetek teljes skáláját, az elfogultság, vagy a következtetések egyes érintett csoportok általi torzítása (lásd még: „foglyul ejtés”) elkerülése érdekében.” 76. oldal <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/better-regulation-guidelines.pdf>

⁸ Az érdekelt felek teljes listája itt található: https://ec.europa.eu/food/plant/gmo/modern_biotech/stakeholder-consultation_en

Például a Bayer/BASF az EuropaBio, a Bio-alapú Iparági Konzorcium (BIC), az Európai Növényvédelmi Egyesület, a Euroseeds és az Európai Biofarmakológiai Vállalkozások (EBE) tagja; a Syngenta egyszerre tagja az EuropaBio, az Európai Növényvédelmi Szövetség és az Euroseeds szervezeteinek, míg a Cargill gabonaiipari óriást pedig legalább kilenc különböző ipari testület képviseli.

Ezzel szemben a kisebb vetőmag-hálózatokat, amelyek a biotechnológiai iparhoz hasonlóan vetőmagokat kínálnak, de amelyeknek nem fűződik anyagi érdeke az új GMO-k deregulációjához, eleinte kizárták a konzultációból. Néhányukat végül a nem kormányzati szervezetek tiltakozását követően végül a tárgyalóasztalhoz engedték. A Bizottság a kozmetikai és gyógyszeripari lobbicsoportok részvételét is bátorította, annak ellenére, hogy a GMO-jogszabályok csak az élelmiszerekre, takarmányokra és vetőmagokra vonatkoznak.

Eközben mindösszesen egy-egy fogyasztói és állatjóléti csoport, illetve négy környezetvédelmi civil szervezet kapott meghívást a részvételre.

A Bizottság úgy jelölte ki a konzultáció kereteit, hogy aránytalanul sok iparági szervezet kapjon lehetőséget a részvételre, ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy számos, az új GMO-k deregulációjában anyagilag érdekelt biotechnológiai csoport többszörösen is képviseltesse magát.

2. HATÓKÖR

Mi áll az irányelvekben:

Hol lehet még befolyásolni a szakpolitika-előkészítés eredményét, milyen elemekről vagy szempontokról döntöttek már?

Mi történt:

A tanulmány figyelmen kívül hagy egy olyan alapvető szempontot, amelyről az irányelv előkészítése során már „döntés született” – az Európai Bíróság 2018. évi döntését. Ahelyett, hogy a meglévő GMO-biztonsági szabályozás végrehajtásának hiányosságait keresné, sokkal szélesebb körben nyit meg kérdéseket, lehetővé téve a vonatkozó jogszabályok átírását és kilúgozását.

A konzultációt is úgy írták ki, hogy nagyobb teret biztosíthasson az új GMO-k lehetséges előnyeinek megvitatására a kockázatokkal szemben. A felmérésben szereplő 29 kérdés közül⁹ hét azzal kapcsolatos, hogy az új GMO-k potenciális felhasználói hogyan profitálhatnak használatukból, és csak három kérdés tért ki a biztonsági hatásokkal kapcsolatos fenntartásokra. Az előre megadott szószámban korlátozott terjedelmű válaszok miatt ez azt jelentette, hogy nehéz volt részletes és megfelelő információt szolgáltatni az új GMO-khoz fűződő különböző kockázatokról.

3. ÁTLÁTHATÓSÁG

Mi áll az irányelvekben:

A konzultációk eredményeit közzé kell tenni, és meg kell jeleníteni az internetes egységes hozzáférési ponthoz kapcsolódó webhelyeken, és megfelelő visszajelzést kell adni arról, hogy a konzultáció eredményeit hogyan vették figyelembe.

Mi történt:

Azáltal, hogy a benyújtott előterjesztéseket nem hozták azonnal nyilvánosságra, gondoskodtak arról, hogy a konzultáció nyilvános ellenőrzésére az átláthatóság biztosításának szokott eszközeivel ne legyen lehetőség. A DG Sante jelezte, hogy a válaszokat csak a tanulmány elkészülte után teszik majd közzé. Ez ellentétes a Bizottság saját szabályaival, amelyek kimondják: az előterjesztéseket közzé kell tenni. Mindez azért aggályos, mert arra utal, hogy kiegyensúlyozott konzultáció helyett a folyamat eredményei az iparági szereplők érdekeit szolgálják, és az új GMO-k deregulációját fogják ösztönözni.

ISMERŐS TÖRTÉNET, ÚJ KERETEZÉS

A GMO-termények és vetőmagok környezeti hatásaival kapcsolatos aggodalmaknak és a fogyasztók ellenérzéseinek eredményeként a biotechnológiai ipar mindeddig sikertelenül próbálkozott az európai piacra betörni. A biotechnológiai óriások éppen ezért elszántan küzdenek azért, hogy növelni tudják hozzáférésüket az uniós piacokhoz, és ennek érdekében a biztonsági szabályozás kilúgozásáért lobbiznak.

Miközben a kormányzatok világszerte az új génmódosítási technikák megfelelő szabályozásának kérdéseire igyekeztek választ találni, a Nemzetközi Vetőmag Szövetség (ISF)¹⁰ 2017-ben egyenesen azért indított kampányt, hogy az új génmódosítási technikákat egyáltalán ne szabályozzák. Ebben a kampányban kulcsszerepet szántak annak a kommunikációs útmutatónak,¹¹ amiben annak az állításnak a hangsúlyozását javasolták, hogy a génszerkesztés új formái egyszerűen az évezredek óta alkalmazott növénynevelési technikák természetes továbbfejlődését jelentik. A kiadvány emellett arra is utal, hogy az új GMO-k a környezet és az éghajlatváltozás szempontjából is előnyökkel járnak.

Hasonló álláspontot képvisel az Európai Vetőmagszövetség is, azt sürgetve, hogy az új GMO-kat ugyanúgy szabályozzák, mint a hagyományos növényeket. Azt állítják, hogy ha ezzel szemben az új génmódosítási technikákra a meglévő GMO-jogszabályokat alkalmazzák, akkor kutatási és fejlesztési tevékenységüket kénytelenek lesznek Európából más területekre helyezni. Az Euroseeds, a vetőmagok kutatását, tenyésztését és termelését képviselő ipari szervezet július 19-én #EmbracingNature hashtaggel közösségi média kampányt indított,¹² amelynek célja: „a növénynevelés és a legújabb növénynevelési módszerek megismerése iránt érdeklődő közvéleményt megszólítani, és a növénynevelés területén az innovációt támogató európai szabályozási és politikai környezetet ösztönözni”.

¹⁰ Seed world, Nemzetközi kiadás, 2017, https://www.worldseed.org/wp-content/uploads/2017/07/Seed-World_articles_May-2017.pdf

¹¹ Embracing Nature, Corporate Europe Observatory, 2018, <https://corporateeurope.org/en/food-and-agriculture/2018/05/embracingnature>

¹² <https://www.euroseeds.eu/embracing-the-power-of-nature/>

És mégis az Egyesült Államokban, ahol az új GMO-kat kevesebb biztonsági korlátozás sújtja, és fokozatosan termelésbe kerülnek, a lelkesedést nem sok bizonyíték támasztja alá. Az új technikákkal az USA-ban termesztett két növény egyikét – egy gyomirtószer-tűrő repcevo-nalat – kifejezetten gyomirtó szerekkel együtt történő felhasználásra tervezték. Környezeti szempontból e növények teljesítménye gyászosnak nevezhető. A gyomirtószer-tűrő génmó-dosított növények termesztése növelte a növényvédő szerek felhasználását, a természoza-mokat viszont csökkentette Észak-Amerikában¹³, mivel a gyomnövények ellenállóvá válnak, és visszaszorítják a termést.

NEM FENNTARTHATÓ

A Bizottság elkötelezettsége „az egészségesebb és fenntarthatóbb uniós élelmiszer-rendszer, mint az Európai Zöld Megállapodás sarokköve” iránt örvendetes ambíció, amelyben azonban a szabályozatlan génmódosított terményeknek nem lehet helyük.

A „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia kimondja, hogy „az új innovatív technikák, beleértve a biotechnológiát és a bialapú termékek fejlesztését, szerepet játszhatnak a fenntarthatóság növelésében, feltéve, hogy biztonságosak a fogyasztók és a környezet számára”, majd azzal folytatja, hogy a géntechnológiával módosított szervezetek szabályozásának felülvizsgálata során „az ellátási lánc teljes hosszán” keresik majd „a fenntarthatóság javításának lehetőségét”.

A génmódosított szervezetre vonatkozó szabályozás Bizottság általi felülvizsgálata azonban nem foglalkozott a fenntarthatóság kérdésével, és figyelmen kívül hagyta a szélesebb körű környezeti hatásokkal kapcsolatos kulcskérdéseket – beleértve az ökológiai és a hagyományos gazdálkodásra gyakorolt gazdasági hatásokat és a gazdaközösségekre gyakorolt társadalmi hatásokat.

A biotechnológiai ipar eddigi gyakorlatában a génmódosított növények megnövekedett növényvédőszer-felhasználással jártak, és ennek kapcsán jelentősen megnövekedett a toxikus glifozát-tartalmú gyomirtó szerek használata is. Ez utóbbiakat különösen aggasztó mennyiségben alkalmazták Paraguayban és Argentínában, ahol a génmódosított növényeket széles körben termesztették. A köztermesztésbe került új GMO-fajták egyike, a Cibus repce is gyomirtószer-tűrő.

A szabályozatlan génmódosított növények az ökológiai gazdálkodás életképességét is veszélyeztetik, mivel a gazdálkodók nem tudják garantálni, hogy termékeiket nem szennyezték be génmódosított vetőmagokkal vagy növényekkel.

Számos tudós szólalt fel a GMO-k ezen új formái szabályozásának szükségessége mellett. A Társadalmi és Környezeti Felelősségért Elkötelezett Tudósok Európai Hálózata (ENSSER) állásfoglalásban hívja fel a figyelmet¹⁴ a génszerkesztési technikák eredményeként bekövetkező nem célzott mutációk és nem kívánt hatások valószínűségére. A tudósok szerint minden GMO-t jelölni kell, hogy a fogyasztók tisztában legyenek azzal, hogy az általuk vásárolt növény vagy termék GMO-kat tartalmaz.

A Föld Barátai Európa támogatja ezt az álláspontot, és úgy véli, hogy egy fenntartható élelmiszer-rendszerben nem lehet helye a GMO-knak, sem a környezeti kockázatok, sem a gazdálkodók költségei, sem az emberi egészségre gyakorolt kockázatok miatt.

¹³ *Herbicide Resistance Traits in Maize and Soybean: Current Status and Future Outlook, September 2019, Plants 8(9):337, https://www.researchgate.net/publication/335702592_Herbicide_Resistance_Traits_in_Maize_and_Soybean_Current_Status_and_Future_Outlook; Benbrook, C., Do GM crops mean less pesticide use? November 2001, Pesticide Outlook 12(5):204–207, DOI: 10.1039/b108609j; Soares de Almeida et al., Use of genetically modified crops and pesticides in Brazil: growing hazards, Ciênc. saúde coletiva vol.22 no.10 Rio de Janeiro out. 2017, <https://doi.org/10.1590/1413-812320172210.17112017>; Bardocz, Z., Genetically Modified Crops: Seeds of Hope or Deception? 2018. február, <http://www.fao.org/cfs/home/blog/blog-articles/article/en/c/1104228>*

¹⁴ ENSSER állásfoglalás az új genetikai módosítási technikákról, 2017. szeptember. <https://ensser.org/publications/ngmt-statement/>

KÖVETKEZTETÉS

Miközben a „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia előrelépésnek tűnik a mezőgazdaság fenntarthatóbb megközelítése irányába, az új GMO-kra vonatkozó jogszabályok felülvizsgálatának elhibázott megközelítése azt sugallja, hogy a Bizottság zöld utat nyitna a GMO-kkal kapcsolatos új, felvizezett európai szabályozás előtt, veszélyeztetve mind a környezet épségét, mind a fogyasztók egészségét.

A konzultáció során hagyták, hogy az iparági szereplők vigyék a primet, figyelmen kívül hagyták a legfontosabb kockázatokkal kapcsolatos kérdéseket, és nyilvános betekintésre, ellenőrzésre nem biztosítottak lehetőséget.

Az új GMO-kra vonatkozó szabályozásról szóló döntést nem szabad ilyen alapra helyezni. A Bizottságnak vizsgálatot kell indítania, azonnal közzé kell tennie a konzultációs előterjesztéseket és orvosolnia kell a folyamatot.

Az Európai Uniónak el kell mozdulnia az agrobiznisz és a biotechnológiai ipar érdekeit szolgáló intenzív mezőgazdasági technikáktól, és azt kell támogatnia, hogy a gazdák diverzifikálják terményeiket, és környezetbarát gazdálkodási módszereket fejlesszenek ki, beleértve az agroökológiát és az ökológiai gazdálkodást is.

A Föld Barátai Európa felszólítja az Európai Bizottságot, hogy:

Teljes mértékben hajtsa végre az Európai Bíróság ítéletét, és gondoskodjon arról, hogy az alapvető biztonsági ellenőrzéseket és engedélyezési követelményeket az új GMO-kra is alkalmazzák;

Kövesse saját átláthatósági irányelveit, és haladéktalanul tegye közzé az érdekelt felekkel folytatott konzultáció során beadott összes előterjesztést;

Vállaljon felelősséget a konzultáció hibás kialakításáért, és ne próbáljon azzal szakpolitikai következtetéseket alátámasztani – főleg ne akarjon ezzel megágyazni a géntechnológiai úton módosított szervezetekre vonatkozó biztonsági és jelölési szabályok átírásának.

Írta: Helen Burley, Paul Hallows és Mute Schimpf

Fordította: Pinczés Bálint

Felelős kiadó: Ladányi-Benedikt Ildikó, Közép-magyarországi Zöld Kör

Közép-magyarországi Zöld Kör

2200 Monor, Iglói u. 24.

kmzkor@gmail.com

www.kmzk.hu

A kiadvány az Agrárminisztérium Zöld Forrás Programjának támogatásával készült, tartalma nem feltétlenül tükrözi a támogatók álláspontját.

